

Η ΚΥΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Θεόδωρος Χριστοδουλίδης
Αντώνης Κλάψης

Η ΚΥΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Η ΚΥΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ
Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ISBN: 978-960-08-0457-7

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2008

Copyright © Θεόδωρος Χριστοδουλίδης - Αντώνης Κλάψης

Copyright © Εκδόσεις Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, Έτος ιδρύσεως 1891
Κεντρική διάθεση: Σόλωνος 116, 106 81 Αθήνα
T: 210 3833434, F: 210 3832294
E: contact@isideris.gr, S: www.isideris.gr

Επιμέλεια κειμένων: Αλίκη Σαλίμπα
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Φωτεινή Σκουρή
Μακέτα εξωφύλλου: Φωτεινή Σκουρή

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

*Ο Briand έδειξε στην Ευρώπη τον δρόμο
για ένα καλύτερο μέλλον και η Ιστορία δεν πρόκειται
να λησμονήσει το θάρρος και την τόλμη του,
άσχετα με την τύχη του Σχεδίου του.*

Le Petit Parisien, 22 Μαΐου 1930

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΔΕΑΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΕΝΝΗ ΣΤΗ ΓΕΝΕΥΗ	23
1. Η Πανευρώπη	23
2. Η πολιτική δικτύωση της ευρωπαϊκής κίνησης	33
3. Η ενίσχυση του ευρωπαϊκού ρεύματος. Η ιδεολογική προσχώρηση του Briand	42
4. Η επίδραση του γαλλογερμανικού συνδρόμου	48
5. Παράλληλες διεργασίες	52
6. Στον δρόμο προς τη Γενεύη	60
7. Η διάσκεψη της Χάγης	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΡΟΤΑΣΗ BRIAND	83
1. Η επιφυλακτική διατύπωση	83
2. Το Συμπόσιο της Ευρώπης	90
2. Η στάση του ευρωπαϊκού Τύπου	92
3. Η στήριξη της ενοποιητικής πρότασης	102

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	117
----------------------------	-----

1. Το γαλλικό Υπόμνημα	117
2. Η αμφίθυμη υποδοχή του γαλλικού σχεδίου	126
3. Η απάντηση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων	134
3.1. Το πρώτο βρετανικό «όχι» στην Ευρώπη	135
3.2. Η επιβεβαίωση της αναθεωρητικής πολιτικής της Γερμανίας	157
3.3. Η προσχηματική απόρριψη από την Ιταλία	163
3.4. Η ανταπόκριση της Ελλάδος	166
3.5. Οι απαντήσεις των άλλων κρατών	179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΕΙΟΘΕΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΟΣ	191
1. Η δημιουργία της Επιτροπής Μελέτης για την Ευρωπαϊκή Ένωση	191
2. Η ανέκβατη πορεία της Επιτροπής	199
3. Το κλείσιμο της αυλαίας	212
 ΕΠΙΛΟΓΟΣ	 217
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	221

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανάπτυξη της Ιστορίας, όταν δεν επιχειρείται σε ύδατα αχαρτογράφητα από την επιστημονική έρευνα, κινδυνεύει συχνά να προσαράξει στα αβαθή της στείρας επανάληψης. Ο κίνδυνος γίνεται μεγαλύτερος όταν η ιστορική αναδρομή επικεντρώνεται σε ένα ευρύτερης πολιτικής σημασίας γεγονός, όπως είναι μία καταστατική φάση της γενεαλογίας της ευρωπαϊκής ιδέας, που σηματοδοτεί την πρώτη πολιτική απόπειρα θεσμικής υποστασιοποίησής της και ως εκ τούτου έχει γίνει αντικείμενο πολλών προσεγγίσεων από γόνιμες γραφίδες. Σε μια τέτοια περίπτωση, η παγίδα της επανάληψης μπορεί εν μέρει να αποφευχθεί, αν η ιστορική θέαση πραγματοποιηθεί από μια ειδικά προσδιορισμένη οπτική γωνία με σαφείς συντεταγμένες και συγκεκριμένες στοχεύσεις.

Το μελέτημα αυτό δεν αποσκοπεί, συνεπώς, αποκλειστικά στην εξιστόρηση και τη νεκροψία μιας ατελέσφορης ιδεολογικής πρότασης –που αφορούσε στη δημιουργία της ευρωπαϊκής ένωσης, όπως την εξέθεσε ο πρωθυπουργός της Γαλλίας, Aristide Briand, στη Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, τον Σεπτέμβριο του 1929–, αλλά και στην ανάδειξη ορισμένων παραμέτρων του όλου εγχειρήματος που συναρτώνται με μεταγενέστερες εξελίξεις και διεργασίες, όπως αδρομερώς καταγράφονται πιο κάτω, οι οποίες ενίοτε στοιχειοθετούν την προβληματική της ενοποιητικής διαδικασίας και των συχνών παλινδρομήσεών της.

Η πρόταση του Briand στην ΚτΕ συχνά θεωρείται «ως η στιγμή της σύλληψης της Ευρωπαϊκής Ένωσης», η οποία φέρει τα ιδεολογικά και θεσμικά αποτυπώματα του Γάλλου πολιτικού. Άλλωστε, η υιοθέτηση της ονομασίας «Ευρωπαϊκή Ένωση» από την υβριδική Συνθήκη του Μάαστριχτ, εξήντα δύο χρόνια αργότερα, συνδέεται με τη μετάβαση της Ευρώπης από το οικονομικό στο πολιτικό πεδίο, που αποτελούσε τον πρωταρχικό στόχο του γαλλικού σχεδίου.

Η σεισμική γεωπολιτική μεταβολή του 1989 και η συνακόλουθη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2004, που επικύρωσε τη συμφιλίωση της γεωγραφίας με την Ιστορία, επεξέτεινε την Ευρώπη, με την εξαίρεση ορισμένων βαλκανικών χωρών, στα όρια που της προσδιόριζε η γαλλική πρόταση. Η στάση δε της Ευρώπης έναντι της Τουρκίας ήταν και τότε, όπως και σήμερα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αμφίθυμη έως αρνητική.

Μία άλλη παράμετρος ήταν ο ρόλος των φλογερών οραματιστών και απόστολων της ευρωπαϊκής ιδέας κατά τη δεκαετία του 1920 στη μύηση και τη στράτευση πολιτικών ηγετών στη υπόθεση της Ευρώπης, καθώς και η συμβολή των ομάδων επιλέκτων, αφενός στη διάχυση του ευρωπαϊκού οράματος στην κοινή γνώμη, ιδιαίτερα στη Γαλλία, και αφετέρου στη δημιουργία των πρώτων οργανικών ερεισμάτων της ενοποιητικής διαδικασίας, τα οποία συχνά αποτέλεσαν τα πρόδρομα σχήματα σύγχρονων θεσμικών εκφάνσεων. Η επισήμανση αυτή δεν συμβάλλει μόνο στην κατανόηση της σύντομης και θεαματικής αναβίωσης της ευρωπαϊκής ιδέας μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά αντιπαραθέτει και το «τότε» με το «σήμερα», που η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη με τον μεγαλύτερο εχθρό της, «την τεράστια δύναμη της αδιαφορίας των πολιτών της», καθώς και την ανιδεολογική στάση των ηγετών της, οι οποίοι θα έπρεπε να βρουν τον χρόνο, για να παραφράσω τον Leo Tindemans, να διαβάζουν κάθε ημέρα

λίγες σελίδες από τα κείμενα των πιονέρων της ιστορούμενης περιόδου, εκείνων που οδήγησαν την Ευρώπη στις παρυφές της ουτοπίας.

Ο ρόλος και η στάση της Μεγάλης Βρετανίας έναντι της γαλλικής πρότασης αποτέλεσαν ένα κεφάλαιο γραμμένο στο παρελθόν σε χρόνο δραματικά ενεστώτα. Η αντίδραση του Λονδίνου στο σχέδιο της ευρωπαϊκής ένωσης ήταν αποκαλυπτική της μινιμαλιστικής οπτικής του για την Ευρώπη και των αυτοκρατορικών του αναστολών να συμπράξει στην υλοποίησή του, ενώ συγχρόνως προδιέγραφε τη μετέπειτα αναποφασιστικότητα της Βρετανίας να διασχίσει το Στενό της Μάγχης, το οποίο στα μάτια των ηγετών της φαινόταν πλατύτερο από τον Ατλαντικό, για να μετάσχει στην οικοδόμηση της κοινοτικής Ευρώπης. Σήμερα που η Βρετανία παραμένει εκτός του σκληρού πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή και το ενδεχόμενο της αποστασίας της από αυτή δεν μπορεί με βεβαιότητα να αποκλεισθεί, η ιστορική αναδρομή είναι χρήσιμη «όχι μόνο για να κατανοήσουμε το παρόν, αλλά και για να διαβάσουμε το μέλλον».

Τέλος, η θετική ανταπόκριση της Ελλάδας στο Σχέδιο Briand ήταν το προμήνυμα της εμμενούς προσήλωσής της στο ενοποιητικό ιδεώδες. Ιδιαίτερη, ωστόσο, σημασία είχε η ταυτόχρονη καταγραφή της βούλησής της να πορευθεί στον δρόμο της Ευρώπης μαζί με την Τουρκία, η οποία ως «ασιατική» χώρα είχε αποκλεισθεί από το ευρωπαϊκό εγχείρημα. Επρόκειτο για μία επιβεβαίωση της ιστορικής συμφιλίωσης των δύο χωρών, η οποία θα εμπεδωνόταν με την παράλληλη συμμετοχή τους στην ευρωπαϊκή ένωση, όπως έγινε με τη Γαλλία και τη Γερμανία δύο δεκαετίες περίπου αργότερα. Η στάση αυτή της Ελλάδας, παρά την πολιτική σημασία της ως δηλωτική των προθέσεών της έναντι της Τουρκίας, παρέμεινε ανεπισημαντή από τους συντελεστές της εξωτερικής μας πολιτικής, θαμμένη κάτω από αλλεπάλληλα επιστρώματα

διεκδικήσεων, αμφισβητήσεων και απειλών από την αντίπερα ακτή του Αιγαίου. Θα μείνει ξεχασμένη από την ελληνική διπλωματία και όταν η Ελλάδα –επτά περίπου δεκαετίες αργότερα, μετά την όξυνση παλαιών προβλημάτων και τη δημιουργία νέων στις σχέσεις των δύο χωρών– θα ξαναπιάσει την άκρη του νήματος της πολιτικής της αυτής και θα συνηγορήσει και πάλι υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας. Θα μπορούσε, συνεπώς, να υποστηριχθεί ότι δεν πρόκειται για μια περιστασιακή στροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που υπαγορεύθηκε από την επιδίωξη εξευμενισμού ενός «απαιτητικού» γείτονα, αλλά για την επαναδιατύπωση μιας θέσης που ενσωματώνει έναν ιστορικό τίτλο και εκφράζει την ανάγκη της ευρωπαϊκής συνοδοιπορίας των δύο λαών. Και η θέση αυτή –ανεξαρτήτως των οποιωνδήποτε επιφυλάξεων προκαλεί η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση υπό την οπτική γωνία της ενοποιητικής διαδικασίας– δεν πρέπει να μείνει αναξιοποίητη, τουλάχιστον σε επίπεδο εντυπώσεων, οι οποίες συχνά μπορούν να υπηρετούν επιχειρήματα και επιμέρους στοχεύσεις.

Η ευθύνη για την αρχιτεκτονική του κειμένου, την οικονομία του, τις ανεπάρκειες και τις ατέλειές του βαρύνει αποκλειστικά τον υπογράφωντα. Την όποια δε συμβολή του στο πόνημα αυτό αφιερώνει στον Αιμίλιο, που πριν λίγες ημέρες έδωσε την εναρκτήρια ομιλία του ως καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, και στον Θόδωρο, που εφέτος αρχίζει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Νταντή.

Θεόδωρος Χριστοδουλίδης
Αθήνα, Σεπτέμβριος 2008

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ευρωπαϊκή ιδέα έχει μια μακράιωνη διαδρομή, τα ορόσημα της οποίας σηματοδοτούν γεγονότα και διεργασίες που αναφέρονται στη σύγκλισή της προς τον στόχο της ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών. Ένα τμήμα της διαδρομής αυτής πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, οπότε η ευρωπαϊκή ιδέα έκανε το πρώτο της βήμα στην αρένα της διεθνούς πολιτικής με προορισμό τη θεσμική της ενσάρκωση. Ένα βήμα που παρέμεινε, ωστόσο, μετέωρο για πολλά χρόνια. Είχε απαιτηθεί ένας παγκόσμιος πόλεμος, ο οποίος αποτέλεσε «έγκλημα κατά της Ευρώπης», προκειμένου ορισμένοι Ευρωπαίοι πολιτικοί να συνειδητοποιήσουν ότι η Ιστορία δεν θα συγχωρούσε την παρατεινόμενη ολιγωρία τους στη δρομολόγηση της ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών. Όπως και τελικά έγινε, όταν το ίδιο πολεμικό σενάριο επαναλήφθηκε δύο δεκαετίες αργότερα, το οποίο στοίχισε στην Ευρώπη άλλη μια σοδειά νιότης.

Παρά τον κίνδυνο που διέτρεξε από την ενίσχυση των εθνικισμών, η ευρωπαϊκή ιδέα δεν περιλαμβανόταν μεταξύ των νεκρών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα, μάλιστα, ορισμένοι διανοούμενοι οραματιστές είδαν τον δρόμο για την ένωση των ευρωπαϊκών κρατών να περνά μέσα από τα πολεμικά χαρακώματα και θεώρησαν τον πόλεμο ως μία ευκαιρία για την ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής ιδέας και όχι ως μια δοκιμασία που θα την έθετε οριστικά στο περιθώριο της Ιστορίας. Παρά ταύτα, το αδιέξοδο αιματοκύλισμα ανάγκασε

την ευρωπαϊκή ιδέα να πορευθεί σε ένα πεδίο ναρκοθετημένο από το μίσος, την καχυποψία και την εκδικητικότητα.

Την επομένη του πολέμου, το πολιτικό τοπίο και το οικονομικό σκηνικό της Ευρώπης δεν ευνοούσαν την ανάληψη ενός ενοποιητικού εγχειρήματος μεγάλης εμβέλειας. Ο συμβατικός επίλογος του πολέμου, που εγκαθίδρυσε μια «ειρήνη βίας», είχε αφήσει έντονες ουλές, όχι μόνο στον εδαφικό ιστό της ευρωπαϊκής ηπείρου, αλλά και στο εθνικό αίσθημα των λαών, ενώ συγχρόνως είχε υπονομεύσει την οικονομική της ανάπτυξη. Οι Συνθήκες Ειρήνης είχαν επιβάλει τον ανασχεδιασμό του πολιτικού χάρτη της Ευρώπης μετά τη ρευστοποίηση της αψβουργικής αυτοκρατορίας, τον ακρωτηριασμό της Γερμανίας και της Ρωσίας και τη δημιουργία δεκατεσσάρων νέων κρατών, τα οποία αναζητούσαν την εθνική τους ταυτότητα και προέβαλλαν αμοιβαίες διεκδικήσεις για την εδαφική τους ολοκλήρωση. Η «βαλκανοποίηση της παραδουνάβιας Ευρώπης» και η ύπαρξη σημαντικών μειονοτήτων στο έδαφος των νέων κρατών επιδρούσαν αποσταθεροποιητικά στο ευρωπαϊκό σύστημα. Τις αποσταθεροποιητικές τάσεις επέτειναν η εγκαθίδρυση φασιστικών ή αυταρχικών καθεστώτων –στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πολωνία–, η ενίσχυση των ιδεολογικών συγκρούσεων –λόγω της δράσης των κομμουνιστικών κομμάτων που υπηρετούσαν τη σοβιετική πολιτική στις ευρωπαϊκές χώρες, προκαλώντας εξωκοινοβουλευτικές αντισυμπεριρώσεις– και η υπερχείλιση των εσωτερικών συγκρούσεων στους ανταγωνισμούς των κρατών.¹

Πριν ακόμη ολοκληρωθεί η Συνδιάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι, η ευρωπαϊκή ιδέα βρέθηκε αντιμέτωπη με την Κοινωνία των Εθνών, κορυφαία θεσμική έκφραση του «ουίλσονιανού ιδεαλισμού», έναν οργανισμό με τεράστια λαϊκή απήχηση και στις δύο ακτές του Ατλαντικού, επενδυμένο με το κύρος πολλών κορυφαίων πολιτικών. Την οικουμενικότητα της ΚτΕ και συνακόλουθα την αποτελεσματικότητά της ως οργάνου

διατήρησης της ειρήνης μπορούσε να υπονομεύσει ή και να απορρυθμίσει η δράση περιφερειακών ενώσεων, μολονότι το ιδρυτικό της Σύμφωνο προέβλεπε την υπό όρους αναγνώρισή τους. Ακόμη δε και όταν είχε γίνει σαφές ότι η ΚτΕ απέτυχε να δικαιώσει τις ελπίδες των εμπνευστών της στην αναμέτρησή της με τις αδυσώπητες πραγματικότητες του διεθνούς περιβάλλοντος, «η ενίσχυση ή η δημιουργία τάσεων διηπειρωτικών ανταγωνισμών», οι οποίες θα υπονόμευαν τη συνοχή της, αποτέλεσαν επιχείρημα για την απόρριψη της πρώτης πολιτικής πρωτοβουλίας που αποσκοπούσε στην ένωση της Ευρώπης.

Αρνητική επίδραση στην ανάληψη ενός ενοποιητικού εγχειρήματος την επομένη του πολέμου είχε και η θριαμβευτική επικράτηση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών, η οποία συνέπλευσε με την ΚτΕ, ενώ είχε αποτελέσει μία από τις πλέον ανατρεπτικές δυνάμεις στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης, αφήνοντας έντονα τα ίχνη της στον νέο πολιτικό χάρτη της Ευρώπης. Άμεση συνέπεια της αρχής αυτής ήταν η ενίσχυση του εθνικισμού και η εμφύσηση αυτονομιστικών και αποσχιστικών τάσεων στις διάφορες μειονότητες, οι οποίες επιδίωκαν να αποκτήσουν κρατική υπόσταση που πιθανότατα δεν θα επιθυμούσαν να απαλλοτριώσουν, εν μέρει ή εν όλω, με τη συμμετοχή τους σε μια ευρωπαϊκή ομοσπονδιακή ένωση. Υπό την ίδια οπτική γωνία θεωρούμενη, αρνητική για την εφαρμογή της ευρωπαϊκής ιδέας ήταν και η δημιουργία των νέων κρατών που αναδύθηκαν μέσα από τα ερείπια των ηττημένων αυτοκρατοριών, τα οποία δεν ήταν διατεθειμένα να θυσιάσουν τη νεοαποκτηθείσα κυριαρχία τους στον βωμό μιας υπερεθνικής οντότητας, συγκροτημένης βάσει των επιταγών του ομοσπονδισμού.

Πολύ μεγαλύτερη, ωστόσο, σημασία για την παγίωση της ειρήνης στην Ευρώπη, και κατ' επέκταση στην προώθηση της συνεργασίας των κρατών –προκειμένου να δημιουργηθούν οι

κατάλληλες συνθήκες για τη μεταφύτευση της ευρωπαϊκής ιδέας από τη σφαίρα της θεωρητικής επεξεργασίας στο πεδίο της πολιτικής– είχε η μακροχρόνια αντιπαράθεση Γαλλίας και Γερμανίας, την οποία όχι μόνο δεν μπόρεσε να εξαλείψει η Συνθήκη των Βερσαλλιών, αλλά τουναντίον της προσέδωσε νέες διαστάσεις. Η Γαλλία –κυριαρχημένη από το φοβικό σύνδρομο του γερμανικού κινδύνου, που συντηρούσαν η δημογραφική υπεροχή των Γερμανών και η ισχύς της γερμανικής βιομηχανίας– με ανεπίλυτο το πρόβλημα της ασφάλειάς της, αντιμετώπιζε με έντονη δυσaréσκεια τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, ως μη ανταποκρινόμενη στα μακροπρόθεσμα συμφέροντά της, θεωρώντας ότι αποτελούσε «μια εικοσαετή εκχειρία», κατά τη γνωστή έκφραση του στρατάρχη Foch, ή, κατά μία δυσμενέστερη ακόμη άποψη, ότι εγκαθίδρυε μία «γερμανική ειρήνη».² Η πολιτική της Γαλλίας αποσκοπούσε να θεραπεύσει τις ανεπάρκειες του ειρηνικού διακανονισμού ως προς την κατοχύρωση της ασφάλειάς της. Με σκοπό επίσης την ενίσχυση της ασφάλειάς της, η Γαλλία θα προέβαινε στη δημιουργία ενός συστήματος συμμαχιών, ως δυναμικού υποστυλώματος της γερμανικής της πολιτικής, το οποίο, όμως, θα μπορούσε να εξυπηρετήσει και τις ηγεμονικές φιλοδοξίες της στον ευρωπαϊκό χώρο.

Η Γερμανία είχε πλέον προφανείς λόγους να επιζητεί την αναθεώρηση της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Πέρα από τον ψυχολογικό παράγοντα –μνησικακία του γερμανικού λαού για το στίγμα της ενοχής, επιθυμία του να εξαλείψει «το εθνικό όνειδος της ήττας», ενίσχυση του τρωθέντος εθνικού αισθήματος–, την αναθεωρητική πολιτική της Γερμανίας υπαγόρευαν η ανάκτηση των αποσπασθέντων εδαφών της και η μείωση του ποσού των επανορθώσεων που της είχαν επιβληθεί. Το ζήτημα των επανορθώσεων αυτών, εκτός από τις επιπτώσεις του στη γερμανική οικονομία, θα υπονόμει τις γαλλογερμανικές σχέσεις τα επόμενα χρόνια.

Το οικονομικό σκηνικό ήταν εξίσου απρόσφορο για την ενσάρκωση της ευρωπαϊκής ιδέας. Η κατάρρευση της ευρωπαϊκής οικονομίας, που είχε αρχίσει με τον πόλεμο, θα ολοκληρωνόταν με την εφαρμογή της Συνθήκης των Βερσαλλιών. «Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης», που είχε προδιαγράψει ο John Maynard Keynes στο ομώνυμο και πολυδιαβασμένο βιβλίο του από τον Νοέμβριο του 1919, θα επιδρούσαν αρνητικά στον εύθραυστο οργανισμό της ευρωπαϊκής οικονομίας, λόγω της αποδυνάμωσης της Γερμανίας, η οποία αποτελούσε μέχρι το 1914 τον βασικό της άξονα. Η ανασυγκρότηση, συνεπώς, της ευρωπαϊκής οικονομίας προϋπέθετε την ανασύνταξη και ανάπτυξη της γερμανικής. Οι νικητές, όμως, είχαν επιβάλει στη Γερμανία εξαιρετικά επαχθείς όρους –υψηλές επανορθώσεις, στέρηση των αποικιών της, του εμπορικού στόλου της, των ανθρακωρυχείων του Σάαρ και των ορυχείων της Λωρραίνης– οι οποίοι τροχοπεδούσαν την ανάκαμψη της οικονομίας της. Η Γερμανία αδυνατούσε, κατά συνέπεια, να αναλάβει εκ νέου τον προωθητικό ρόλο της στο ευρωπαϊκό οικονομικό σύστημα, το οποίο θα λειτουργούσε σε συνθήκες αστάθειας.

Ένας άλλος επιβαρυντικός παράγοντας στο οικονομικό πεδίο ήταν η ανέγερση δασμολογικών τειχών κατά μήκος των νέων συνόρων, που περιόριζαν τις εμπορικές σχέσεις των ευρωπαϊκών κρατών, συρρίκνωναν τις αγορές και επέβαλλαν πολιτική εθνικής αυτάρκειας. Το 1914 η Ευρώπη είχε είκοσι έξι δασμολογικά καθεστώτα και δεκατρία νομισματικά συστήματα, ενώ το 1919 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε τριάντα πέντε και είκοσι επτά αντιστοίχως. Δηλαδή, είχαν προστεθεί έξι χιλιάδες χιλιόμετρα νέων δασμολογικών φραγμών. Και αυτό, την ώρα που οι Ηνωμένες Πολιτείες –οι οποίες θα διαδραμάτιζαν ένα διττό και αντιφατικό ρόλο στην ευρωπαϊκή οικονομία, του ανταγωνιστή και του τροφοδότη, «του προτύπου και της απειλής»– είχαν μόνο ένα νόμισμα και ένα ενιαίο

δασμολογικά έδαφος που διασφάλιζε την απόλυτη ελευθερία στη διακίνηση των αγαθών.

Παρά τον εδαφικό κατακερματισμό της Ευρώπης και τις αντίξοες αυτές συνθήκες, δύο σκαπανείς της ευρωπαϊκής ιδέας –ένας διανοούμενος, ο Richard Coudenhove-Kalergi, και ένας πολιτικός, ο Aristide Briand– θα προσπαθήσουν να σαρκώσουν το όραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Έστω και αν απέτυχαν, η προσπάθειά τους προσέθεσε ένα σημαντικό κεφάλαιο, με τη δίδυμη έννοια της λέξης, στην ιστορία του Μεσοπολέμου, το οποίο, μολονότι είναι συνδεδεμένο με το τέλος ουσιαστικά των ενοποιητικών διεργασιών μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν απετέλεσε έναν επίλογο στο παρελθόν, αλλά έναν πρόλογο στο μέλλον.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1. Piere Renouvin, *Les Crises de XXme Siècle*, τ. 1, *De 1914 à 1929*, Παρίσι, 1957, σελ. 220 επ.
2. Σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό ("la paix boche") του Γάλλου πρεσβευτή στη Ρώμη, όπως αναφέρεται από τον W. A. McDougal, *France's Rhineland Diplomacy 1914-1924*, Princeton, 1978, σελ. 70.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΙΔΕΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΕΝΝΗ ΣΤΗ ΓΕΝΕΥΗ

1. Η Πανευρώπη

«Το δυνατό ηλιόφως», εκείνο το πρωινό της 5ης Σεπτεμβρίου 1929, «αναδείκνυε την ομορφιά της Γενεύης, τονίζοντας τις χρωματικές αντιθέσεις των λευκών κτιρίων, της γαλάζιας λίμνης και των γκριζοπράσινων βουνών. Στην ατμόσφαιρα προσέδιναν χαρούμενο τόνο οι σημαίες όλων σχεδόν των κρατών του κόσμου που ήταν αναρτημένες στις πλατείες και τις προκουμαίες της πόλης. Μεταξύ τους και μία νεόκοπη» με μία ασυνήθη εμβληματική παράσταση, έναν ερυθρό σταυρό μέσα σε ένα χρυσό ήλιο σε γαλάζιο φόντο. Ήταν η σημαία της Πανευρώπης¹, μιας πολιτικά ανεπικύρωτης ενοποιητικής έκφανσης που σηματοδοτούσε την πορεία ενός ιστορικού εγχειρήματος. Μιας κίνησης που αποτελούσε την ιδεολογική μήτρα της πρότασης, την οποία ο πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Aristide Briand θα υπέβαλλε την ίδια ημέρα στη Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών, με απώτερο, όμως, αποδέκτη την Ιστορία.

Όταν στις τρεις το απόγευμα ο Πέρσης πρόεδρος της Συνέλευσης της ΚτΕ, πρίγκιπας Ali Khan Foroughi, ανέβηκε στην έδρα για να κηρύξει την έναρξη της συνεδρίας, η ημιαμφιθεα-

τρική αίθουσα –η Salle de Reformation, το παράρτημα ενός παλαιομοδίτικου ξενοδοχείου, όπου η Συνέλευση διεξήγαγε τις εργασίες της μέχρι την ολοκλήρωση της κατασκευής του Μεγάλου των Εθνών, στο άλλο άκρο της πόλης– ήταν κατάμεστη από τα μέλη 53 εθνικών αντιπροσωπειών –επικεφαλής των οποίων βρίσκονταν πέντε πρωθυπουργοί και πολλοί υπουργοί Εξωτερικών– ενώ τα θεωρεία ήταν ασφυκτικά γεμάτα από διπλωμάτες, καθηγητές, δημοσιογράφους και εκπροσώπους ειρηνευτικών οργανώσεων.² Οι περισσότεροι με αδημονία και άλλοι με απλή περιέργεια περίμεναν την ομιλία του Γάλλου πρωθυπουργού. Τα γεγονότα και οι διεργασίες των τελευταίων μηνών είχαν προδιαγράψει το αντικείμενο της γαλλικής πρωτοβουλίας, όχι, όμως, και την πολιτική εμβέλεια των στόχων της. Η εγγραφή, άλλωστε, του θέματος στην ημερήσια διάταξη της Συνέλευσης υπό τον ασαφή και συνθηματολογικά ελκυστικό τίτλο «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» δημιουργούσε προσδοκίες, αλλά προκαλούσε και ερωτήματα, επιφυλάξεις και αντιρρήσεις.

Στα διπλωματικά θεωρεία, ένας νέος άνδρας με ευρωπαϊκά χαρακτηριστικά και η κομψή κυρία που συνόδευε φαίνονταν να αποτελούν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος, καθώς πολλοί ήταν εκείνοι που τους πλησίαζαν για να τους συγχαρούν και να τους ευχηθούν καλή επιτυχία στο εγχείρημα που αναμενόταν να δρομολογήσει ο Briand σε λίγα λεπτά.³ Ήταν ο εμπνευστής του εγχειρήματος αυτού: ο κόμης Richard Coudenhove-Kalergi*, ο οποίος, έχοντας στο πλευρό του τη γυ-

* Ο Richard Coudenhove-Kalergi (Τόκιο, 1894-Ζυρίχη, 1972) ήταν ο χαρακτηριστικός τύπος του κοσμοπολίτη αριστοκράτη της Αυστροουγγαρίας. Είχε ρίζες φλαμανδικές, ενετικές, βυζαντινές, αυστριακές και ιαπωνικές. Με τον γάμο του παππού του και της γιαγιάς του στο Παρίσι, στα μέσα του 19ου αιώνα, οι Coudenhove ενώθηκαν με τους Καλέργη. Οι Coudenhove, παλαιά αριστοκρατική οικογένεια της Βραβάντης, πολέμησαν στο πλευρό των Αψβούργων κατά τον πόλεμο της απελευθέρωσης της Ολλανδίας, τον 16ο αιώνα, και μετανάστευσαν στη Φλάνδρα. Οι Καλέργη ήταν απόγονοι της βυζαντινής δυναστείας των Φωκά και ένας κλάδος της οικογένειας είχε συνάψει δεσμούς με την ενε-

ναίκα του, Ida Roland, πρωταγωνίστρια του εθνικού θεάτρου της Αυστρίας και συμπαραστάτρια στην ευρωπαϊκή σταυροφορία του, ζούσε τη στιγμή της μεγάλης δικαίωσής του. Συγγραφέας της Πανευρώπης, ιδρυτής και πρόεδρος της Πανευ-

τική αριστοκρατία. Ο ελληνικός κλάδος της οικογένειας πολέμησε για αιώνες επικεφαλής των εξεγερμένων Κρητών εναντίον των Ενετών και των Τούρκων. Τον 18ο αιώνα, ένας Καλέργη, που αναμίχθηκε σε μία συνωμοσία κατά της Τουρκίας, κατέφυγε στη Ρωσία, έγινε στρατηγός επί Αικατερίνης Β΄ και απέκτησε μεγάλη περιουσία. Από τον γάμο του με μία Νορβηγίδα, τη Melle Jürgensson, γεννήθηκε ο γιος του Johannes, ο οποίος νυμφεύθηκε την κόμισσα Marie Nesselrode, ανεισιά και θετή κόρη του πανίσχυρου πρωθυπουργού της Ρωσίας. Η μοναδική θυγατέρα τους, μεγαλωμένη σε μια σχολή καλογραιών στο Παρίσι, παντρεύθηκε τον Franz Coudenhove, παππού του Ριχάρδου (Richard Coudenhove-Kalergi, *J'ai choisi l'Europe*, Παρίσι, 1952, σελ. 13 επ.). Ο πατέρας του Ριχάρδου ήταν διπλωμάτης και κατά τη θητεία του στο Τόκιο, ως επιτετραμμένος της Αυστροουγγαρίας, νυμφεύθηκε Γιαπωνέζα.

Τις ελληνικές ρίζες του επαναβεβαίωσε ο εμπνευστής της Πανευρώπης και κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα, το 1937, όταν συνάντησε τα εξαδέλφια του, τους Καλέργη, μεταξύ των οποίων και τον Εμμανουήλ Τσουδερό, τον μετέπειτα πρωθυπουργό, ο οποίος του «έδωσε ένα βιβλίο που είχε γράψει ελληνικά για τη μακρά ιστορία της κοινής τους οικογένειας» (Richard Coudenhove-Kalergi, *Crusade for Pan-Europe*, όπ.π., σελ. 185).

Ο Richard Coudenhove-Kalergi φοίτησε στη Θηρεσιανή Ακαδημία της Βιέννης και αναγορεύθηκε διδάκτωρ της φιλοσοφίας. Μετά τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας άλλαξε ιθαγένεια, πολιτογραφήθηκε Τσέχος και αργότερα Γάλλος. Κατά την πρώτη του επίσκεψη στην Αθήνα, το 1930, σε συνέντευξή του δήλωσε ότι «μολονότι μισός Ιάπωνας, εργάζομαι για την ιδέα της Πανευρώπης, διότι αισθάνομαι ως Ευρωπαίος. Κέντρο της δράσης μου είναι η Βιέννη, τα πατρικά μου κτήματα βρίσκονται στην Τσεχοσλοβακία, αλλά κατοικώ συνήθως στην Ελβετία» (*Ελεύθερον Βήμα*, 5 Αυγούστου 1930).

Μετά το Anschluss έφυγε από τη Βιέννη, το 1938, και εγκαταστάθηκε στην Ελβετία. Κατά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου βρισκόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης. Το 1943 συνέταξε ένα σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης, το οποίο απέστειλε στους υπουργούς Εξωτερικών όλων των κρατών που βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τις Δυνάμεις του Άξονα. Όταν τελείωσε ο πόλεμος, επέστρεψε στην Ευρώπη και ίδρυσε, το 1947, την Ευρωπαϊκή Κοινοβουλευτική Ένωση. Είχε, όμως, πλέον, ξεπερασθεί από τα γεγονότα. Το 1965, ο Coudenhove-Kalergi απέρριψε την ομοσπονδιακή οπτική του ευρωπαϊκού εγχειρήματος και προσχώρησε στην πολιτική του προέδρου de Gaulle, θεωρώντας ότι «η πλέον ρεαλιστική λύση κατά την επόμενη φάση [της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης] ήταν η ίδρυση μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας».

ρωπαϊκής Ένωσης, ο Coudenhove-Kalergi ήταν εκείνος που ανέσυρε την ευρωπαϊκή ιδέα μέσα από τα ερείπια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, την εκλαΐκευσε και της προσέδωσε πολιτική υπόσταση, την οποία θα επικύρωνε σε λίγα λεπτά με την ομιλία του ο πρωθυπουργός της ισχυρότερης ευρωπαϊκής χώρας. Και ήταν πολύ πιθανόν ότι, την ώρα εκείνη που η ιδέα θα έσμιγε με την πραγματικότητα, ο Coudenhove-Kalergi ανέτρεχε στην αφετηρία της ευρωπαϊκής του διαδρομής.⁴

Η νέα Ευρώπη που είχε αναδυθεί από τις Συνθήκες Ειρήνης ήταν τελείως διαφορετική από εκείνη που οραματιζόταν ο Coudenhove-Kalergi μετά το τέλος των εχθροπραξιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η επαναχαρτογράφηση της Ευρώπης είχε δημιουργήσει πολύ περισσότερα προβλήματα απ' όσα είχε επιλύσει, τα οποία μπορούσαν να οδηγήσουν σε νέες συγκρούσεις. Στη δυτική Ευρώπη, πέραν των εδαφικών προβλημάτων, το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων οδηγούσε σε μία δραματική επιδείνωση του πολιτικού κλίματος, η οποία επενεργούσε αποτρεπτικά στη συμφιλίωση της Γαλλίας και της Γερμανίας. Το μίσος δίχαζε την Ευρώπη. Ο εθνικισμός προσλάμβανε ολοένα μεγαλύτερες διαστάσεις, οι μειονότητες καταπιέζονταν και νέα τεχνητά δασμολογικά τείχη χώριζαν τους παραγωγούς από τους καταναλωτές, τις πρώτες ύλες από τα εργοστάσια, τις αγροτικές από τις βιομηχανικές περιοχές.

Η μεταπολεμική Ευρώπη ήταν διαιρεμένη σε δύο ομάδες κρατών. Η πρώτη επιδίωκε την αναθεώρηση των Συνθηκών Ειρήνης, η δεύτερη την εφαρμογή τους. Επικεφαλής των δύο αυτών ομάδων ήταν, αντιστοίχως, η Γερμανία και η Γαλλία. Η διαίρεση της Ευρώπης γινόταν πιο επικίνδυνη από την ώρα που η Σοβιετική Ένωση και η Ιταλία φάνηκαν να εκδηλώνουν αναθεωρητικές τάσεις. Ο Coudenhove-Kalergi φοβόταν το ενδεχόμενο μιας συμμαχίας μεταξύ της Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης, πιθανόν με τη συμμετοχή και της Ιταλί-

ας, κατά της Γαλλίας, της Πολωνίας και των συμμάχων τους. Σκοπός της θα ήταν η ανατροπή του μεταπολεμικού συμβατικού καθεστώτος με ένα νέο πόλεμο, ο οποίος θα είχε ως αποτέλεσμα όχι την καλύτερη οργάνωση της Ευρώπης, αλλά την καταστροφή του δυτικού πολιτισμού. Γι' αυτό και έκανε ό,τι μπορούσε, προκειμένου να προειδοποιήσει τους Ευρωπαίους για τους τρεις άμεσους κινδύνους που τους απειλούσαν: τον κίνδυνο ενός ευρωπαϊκού πολέμου λόγω των ανεπίλυτων προβλημάτων στις σχέσεις της Γερμανίας και των Συμμάχων και του αναπτυσσόμενου εθνικισμού και ρεβανσισμού στον γερμανικό λαό και ιδιαίτερα στη νεολαία· τον κίνδυνο μιας ολοκληρωτικής οικονομικής κατάρρευσης λόγω του δασμολογικού κατακερματισμού της Ευρώπης, του χαοτικού πληθωρισμού και της αποσύνδεσης των εθνικών νομισμάτων· τον κίνδυνο του μπολσεβικισμού, στενά συνδεδεμένου με τους δύο προηγούμενους, λόγω της ανικανότητας της καπιταλιστικής και δημοκρατικής Ευρώπης να επιλύσει τα προβλήματα που είχαν προκύψει από τις Συνθήκες Ειρήνης.

Με ποιο τρόπο θα μπορούσαν να αποτραπούν οι κίνδυνοι αυτοί; Κατά τον Coudenhove-Kalergi υπήρχε μία μόνο λύση και η λύση αυτή ήταν προφανής. Ο πόλεμος, η επανάσταση και η οικονομική εξαθλίωση μπορούσαν να αποφευχθούν με τη συγκρότηση μιας ομοσπονδίας απ' όλα τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης, περιλαμβανομένων και των αποικιών τους, η οποία θα διατηρούσε στενές σχέσεις με τη Βρετανική Κοινοπολιτεία και τις αμερικανικές δημοκρατίες. Το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών, αναγνωρίζοντας τη συμβατότητα των περιφερειακών ενώσεων με τις διατάξεις του (άρθ. 21), άνοιγε την πόρτα σε μια θεσμική έκφανση της συλλογικότητας των Ευρωπαίων. Βεβαίως, τη λύση αυτή δεν την είχε σκεφθεί πρώτος ο Coudenhove-Kalergi. Στους τέσσερις περίπου αιώνες διαδρομής της ευρωπαϊκής ιδέας, η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε πολλές φορές προταθεί και αποτε-

λέσει αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας στα εργαστήρια των πολιτικών επιστημόνων, ενώ η έκφραση «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» είχε λεξικογραφικά πολιτογραφηθεί από τον 19ο αιώνα.⁵ Την ώρα, όμως, εκείνη, η ιδέα της δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής ένωσης δεν είχε απήχηση ούτε καν σε εκείνους που θα την υποστήριζαν υπό διαφορετικές συνθήκες, τους ειρηνόφιλους και τους οπαδούς του ελεύθερου εμπορίου, οι οποίοι συνεργάζονταν με την Κοινωνία των Εθνών και δεν ήθελαν να την υπονομεύσουν με μια κίνηση που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι στρεφόταν κατά της παγκοσμιότητάς της.

Ο Coudenhove-Kalergi, αφού μελέτησε το ευρωπαϊκό πρόβλημα από κάθε άποψη –πολιτική, οικονομική, νομική, ιστορική και γεωγραφική– και άντλησε διδάγματα από την εξέλιξη των Ηνωμένων Πολιτειών, την επανάσταση για την ενοποίηση της Ιταλίας, το γερμανικό Zollverein, το παράδειγμα της Ελβετίας και την ιστορία της παναμερικανικής κίνησης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η προβολή και η διάδοση της ευρωπαϊκής ιδέας απαιτούσε τη δημιουργία ισχυρών ερεισμάτων στην κοινή γνώμη και ενός διαρκώς ενισχυόμενου λαϊκού ρεύματος. Η πανευρωπαϊκή κίνηση, ωστόσο, δεν θα έπρεπε να συσχετισθεί με υφιστάμενους οργανισμούς ούτε να υποστηριχθεί από μία κυβέρνηση ή ένα κόμμα. Ο ίδιος, μολονότι είχε αποφασίσει να αφιερώσει όλες τις δυνάμεις του στη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας, δεν ήθελε να αναλάβει την ηγεσία της πανευρωπαϊκής κίνησης. Επιθυμούσε, μόνο, να τη συγκροτήσει και να εξασφαλίσει την έναρξη της δραστηριότητάς της. Στο μεταξύ, αναζητούσε μια σημαντική πολιτική προσωπικότητα, έναν άνθρωπο που να συνεδύαζε το όραμα με το κύρος, για να κηρύξει την ευρωπαϊκή ιδέα, όπως έκανε ο Wilson για την ιδέα της Κοινωνίας των Εθνών. Μετά από διάφορες σκέψεις κατέληξε στον Thomáš Masaryk, τον πρόεδρο της νεοσύστατης Τσεχοσλοβακίας, τον οποίο συνάντησε το 1921 και του ζήτησε να υποστηρίξει την ιδέα της Πανευρώπης. Ο Masaryk